

hiszen a régiségek (bölcső, padka, sámli stb.) halmozása még nem mese, sőt, ilyen formában az is kétséges, hogy a mai gyerekek megértik-e a régiségek igazi jelentését.

Szóljunk azonban a gyűjtemény jó meséiről is, szerencsére ezek vannak nagyobb számban. Hogy miért jobbak ezek? Egyszerűen azért, mert nem akarnak mindenáron mesék lenni a szó szorosabb értelmében; ezekben a szövegekben a hagyományos mesei helyére a hétköznapi eseményei léptek, a formulák helyét a modern irodalmi felismerések és eredmények töltik be; a kötet több szövege „a történet, a novella irányába” hajlik. És ezek a jó mesék. Néhány közülük bravúros szöveg, méltó képviselője a jugoszláviai magyar gyermekmeséknek (*A madárijesztő szilvesztere, Valaki jár a kertben, Az Elégedettség Virága, Kétkelzeses Katóka, Csodacseruza, A török temető, Haraszti, Emese és a róka* stb.).

Az *Érik a mese* a felsorolt hibák ellenére is értékes könyv. Egy tanulságot azonban már le kellene vonnunk könyvkiadásunkkal (pályázati bizottságok összeállításával) kapcsolatban; nem ártana ha szétnéznénk szakembereink táborában, és ne csak szerkesztőkre bízánk a gyűjtemények összeállítását. Ha például jelen esetben Bányai János mellett még egy író vagy meseszakértő lett volna a bizottságban, valószínű, hogy a kifogásolt szövegek nem kerülnek a kötetbe.

A gyűjtemény értékét növeli, hogy óvodások és általános iskolások színes festményei, rajzai illusztrálják.

VAJDA Zsuzsa

HOL TART A JUGOSZLÁV FORDÍTÁSTUDOMÁNY?

Teorija i poetika prevodjenja (Fordításelmélet és fordításpoetika) — Biblioteka XX vek sorozat. Prosveta kiadó, Belgrád, 1981.

Habár az itt bemutatásra kerülő tanulmánykötet sem szerzőinek számában és körében, sem a fordításhoz közelítés szempontjaiban nem képviseli a szerbhorvát nyelvű fordításirodalmat, lévén, hogy a tanulmányok vagy a belgrádi *Mostovi* c. folyóirat köré tömörülő műfordító irodalmárok vagy pedig a belgrádi Filológiai Karon oktató, de szinte kivétel nélkül a műfordításnak elkötelezett tanárok tolla alól kerültek ki, a kötet egységesen mégis a jugoszláv fordítástudomány egészét tükrözi. Tükrözi és idézi az indulás megtorpanásait, a hallgatólagosan számon tartott és a tudatban fölvetett problémákat éppúgy, mint az érlelődés, a felzárkózás biztató eredményeit. Azét a fordításirodalomét, amely a magyar (de idesorolhatnánk a többi „kis nyelvet” is) transzlatológiaiához hasonlóan évtizednyi késésben van a szintén csak évtizedekkel mérhető, a világnyelveken (angol, francia, orosz) művelt élvonaltól, de túl van már az egyedi fordítói gyakorlatoktól alig elszakadó, egyetlen

megoldásokat szentesítő „fordítói vallomásokon”, a merev mesterségbeli szabályokon, és a jó hírű fordítótálkozónak (Bled, Ohrid stb.) köszönve a gyakorlatban fölmerülő rengeteg kérdés néhány — igaz, eléggé ellenpontos — alapprobléma köré kristályosodott ki.

A megkésettség azonban még érezteti hatását az eredetében idegen terminológiával való küszködésben, sőt az idegen nyelvi viszonylatokban kialakult, főleg azokra érvényes fordításelméleti rendszer „honosításában” még inkább. A különböző nyelvű szakirodalmak és felfogások felől közelítő tizennégy tanulmány mozaikszerűsége miatt, amint ezt a szerkesztő, Ljubiša Rajić is hangsúlyozza, a legalapvetőbb kérdésekben sem jutott el egységes álláspontig, modelljük sem elméleti, sem módszertani szempontból nem azonos, de nagy tájékozottsággal vázolják fel a fordítástudományi gondolkodás széles panorámáját.

A kötet szerkezete a címben felvetett *fordításelmélet és fordításpoétika* kettős tagolását próbálja érvényre juttatni.

A fordításelméleti fejtegetések sorát Ranko Bugarski, a neves belgrádi nyelvész *A fordításelmélet mint önálló tudomány* c. tanulmánya nyitja meg, amelynek széles és mély alapozása is arról árulkodik, hogy szerzője a fordításoktatás felől közelítette meg a nyelvi átültetést. Azon túl, hogy megadja az egész mű alaphangját, helyel-közzel a nemzetközi szakirodalomban, felszínen levő problémákat is összefoglalja. A fordítás folyamatát vizsgálva egy belső, a fordítási gyakorlatból való kiindulás mellett foglal állást — noha írása épp a külső, ez esetben a nyelvészet felőli megközelítést példázza. A folyamat feltárásában ő is a nagy ismeretlenbe ütközik, magába a problémamegoldó intellektuális tevékenységbe, amelynek a fordítás verbális mozzanata csak a külső burka, de mivel a nyelviség a kezdet és a vég is, lényegileg sem választható el a tudattartalmakban történőktől. Erre még nem született egy tapasztalati elmélet, csupán hipotetikus elméletek, amelyek ennek a tudati folyamatnak szerteágazó tényanyagában inkább kivételekre, mint összefüggésekre vetnek fényt, holott az idegen gondolatok sajátunkénti tolmácsolása az utóbbit igényelné.

Bugarski maga is megkísérli ezt a folyamatot definiálni, miszerint az „egy adott nyelven kifejezett nyelven kívüli tartalmak megfogalmazása egy másik nyelven”. Ez a meghatározás eléggé modern, mert el tud vonatkoztatni egy adott nyelvtől, de nem kellőképpen pszichologikus, hogy eljusson a kommunikációban a nyelven kívüli valóságot sajátosan tükröző tudattartalmig, és nem eléggé „műveleti”, mivel az eredeti „prenositi” (átvitel) nem érinti a tevékenység mibenlétét.

A fordítástudomány kategóriák szerinti, nyelvi viszonylatoknak megfelelő belső tagolása (általános fordításelmélet, ágazati és speciális fordításelméletek), a tudományág viszonylagos önállóságának behatárolása és a koherens elméleti rendszer megfogalmazása után Bugarski eljut a transzlatológia legvitatottabb belső problémáig, hogy a fordítás milyen

természetű, melyik tudomány által leginkább megközelíthető műveletsor. Kérdésfelvetése arra a kéttényezős felfogásra rezonál, amelynek kibékíthetetlen szélsőségeit a nemzetközi szakirodalomban E. Cary, G. Mounin, A. V. Fjodorov neve jelzi, és amelynek bűvös köréből a kötet többi szerzője sem tudott kitörni. Az egyik szélsőséges érv mellett a fordítást a nyelvismeret, nyelvi tevékenység okán és ürügyén kisajátító nyelvészet tört lándzsát: *a fordítás nyelvi tevékenység*, tudománya csak a nyelvészeti alaptudomány felől közelíthető meg, és ez a tudomány alapozta is meg. Ezzel ellentétben fogalmazta meg a műfordítás fejlettségében minden más kategóriát messze túlhaladó elmélete, hogy a fordítás (hallgatólagosan a műfordítást abszolutizálva) eredendően nem nyelvi, még kevésbé nyelvészeti, sőt tudományosan, tapasztalatilag fel sem tárható tevékenység, hanem *művészi, irodalmi adottságok függvénye*. Bugarski a fordítás önelvűségét hangoztatva egy kissé a nyelviség túlsúlya felé hajlik, és ez a kiállás szimpatikus annyiban, hogy csakugyan a nyelvészettel vallotta először a fordítás tapasztalati megismerhetőségét. Am az átültetés nyelvi (főleg kommunikációs értelemben) természete, illetve a nyelvészet nagyfokú absztrakciói között jelentősek a távolságok, hiszen kizárt dolog, hogy a fordító az ige, főnév, névszó, szó szerkezet fogalmi kategóriáiban gondolkodnék. Természetesen ugyanez vonatkozik a metonímiára, metaforára, az irodalomtudomány elvonatkoztatásaira is. A fordítási művelet utólagos elemző leírására viszont az indítástól függően egyik fogalmi rendszer éppolyan jó, mint a másik.

A nyelviség vagy valami más? dilemmáját viszi tovább „Alkotók” és „elmélkedők” című tanulmányában Miodrag Sibinović, akinek nemrégiben *Original i prevod* (Az eredeti mű és a fordítás), címen önálló fordításelméleti műve is megjelent. Az alkotók, vagyis a gyakorlat, illetve az elmélkedők — az elméleti megközelítések vonalán indulva áttekinti a fordításelmélet korai zsengeit, és a műfordítások tanulmányozásából leszűrt tapasztalat és a nyelvészeti fordításelmélet ellentmondásáig jut el. Az az érve, hogy a nyelvészeti modell nem tudja befogni a szépirodalmi mű organikus egységét, esztétikumát, cáfolhatatlan. Más kérdés, hogy a műfordítás-elméletnek vannak-e minden szint leírására eszközei. Aztán meghatározatlan marad nála is, másoknál is a fordítás irodalmi kompetenciájának területe. Hol végződik az általános irodalmi érzékenység, adottság és hol kezdődnek azok a készségek, amelyek a drámafordítás színpadi gondolkodásában, cselekménylátásában jutnak kifejezésre, vagy a külön fordítói adottság, készség — lévén, hogy nem minden író, költő lesz automatikusan műfordító is.

Sibinović, ha nem is explicit fogalmazásban, de eljut addig a gondolattig, hogy a fordításnak műfajilag a sajátos kommunikációs gyakorlatra való ráérzés a próbaköve. Innen már csak egy lépés a következtetés: a pusztán nyelvismerettel, nyelviséggel nem az irodalom, hanem a különleges kommunikációs aktusban való jártasság és a tárgyismeret ál-

lítható szembe, aminek — fordítás tekintetében — az irodalom csak egyik esete.

A *Mostoviból* jól ismert Mila Stojnić *Fordításelmélet vagy fordítási módszerek* című tanulmányában a fordításelméletet jórészt utólagos, post festa általánosításnak tartja, és figyelme inkább fordítási módszerek felé fordul, noha a tanulmányban felvetett kérdések, az adott nyelvektől független invariáns elemek keresése, a fordítási egységek és egyenértékűségek (ekvivalensek) behatárolása a módszeres műveleteknek csak előzménye, és a fordításelmülethez tartozik. Megkísérli számba venni az áthidalandó különbségek típusait is, mint a forrásnyelvben meglevő, de a célnyelvből hiányzó, a forrásnyelvből hiányzó, de a célnyelvben meglevő, a mindkét nyelvben meglevő, de eltérő funkciójú kategóriákat, ám a rendszerszerűséget megszakítva, csak a műfordítás néhány szélsőséges esetét említi: egy nyelvjárástípus célnyelvi megfeleltetését, az archaizálást stb., amelyek mellett a teljesség kedvéért meg kellett volna említenie az argó, a zsargonok, a modernizálás, a korstílus kérdését és sok egyebet. Ezekkel a jelenségtípusokkal is a fordításnak nevezett műfordítás nyelvi megközelíthetőségét, irodalmi természetét kívánja alátámasztani, bár aztán, magát cáfolva, eljut az általunk kifejtett, a két pólust cáfoló megállapításig: „Néprajzi elemekben bővelkedő szövegeket csak folklórismeretek birtokában lehet fordítani” — tehát nemcsak irodalmiakkal.

Az irodalmi színezetű megközelítéseknek szélsőséges ellentéte Ljubonir Mihailović tanulmánya, *A fordításelmélet nyelvészeti modelljei*, amely a fordítás sajátos, sui generis voltát mellőzve, nyelvészeti fogalmakkal, kívülről közelíti meg nem is magát a tevékenységet, hanem végeredményét, a fordított szöveget, észrevételei tehát inkább a lingvisztikában, mint a fordítástudományban hasznosíthatók. A divatos, de határozatlan tartalmú *transzlémából* (magyarul fordítási egység lenne) kiindulva grammatikai lelkiismeretességgel felfejleszti a morféma—morféma, szó—szó, szószerkezet—szószerkezet, mondat—mondat megfeleléseket, ám ezek hallgatólagosan olyan modellt idéznek, amely jóval kezderlegesebb a Ranko Bugarski által megfogalmazottnál, mivel a fordítást pusztá cserének, a nyelvi egységek behelyettesítésének tartja. A transzlémák — fordítási egységek körül gyűrűző viták általában azért terméketlenek, mivel nem eléggé operatív alapozásúak: nem jutnak el az *értelmezési egység* (amikor a szövegrészek hírértékét kutatjuk, és egyetlen szónak akár egy egész regény lehet a szöveggörnyezete, transzlémája), illetve az *átváltási egység* kettősségéig.

A fordításelméleti tanulmányok sorát Nikola Kremzer *Egynyelvi és kétnyelvi jelentésvizonylatok* c. írása zárja, amely a fordításban is hasznosítható lexikai-jelentéstani összefüggéseket elemzi. Fordításelméleti szempontból is igen termékeny gondolata, hogy a szavak szemantikai összefüggései (több jelentése, szinonimái stb.) a nyelvi realizálódástól függetlenül jelen vannak és hatnak a közlő vagy befogadó tudatában. A je-

jelentéstanai összefüggéseket áttekintve az egy nyelven belüli és a nyelvek közti viszonylatokat párhuzamba állítja, és az ekvivalencia három lehetséges esetét rendezi haladványba: a *teljes egyenértékűség* ritka példáit (földrajzi nevek, mint Wien—Bécs, napok nevei, számok, nemzetközi terminusok), a *részleges egyenértékűség* nagy területét, amelyen belül — éljünk a magyar jelentéstan párhuzamaival — Károly Sándoréhoz hasonló jelenségeket (*Általános és magyar jelentéstan*) figyel meg és illusztrál példákkal, anélkül, hogy élne a nemzetközi szemantikai szakirodalom fogalmaival, a *Sprachfelddel* (magyarul *szómezővel*), illetve a *jelentésmezővel*. A jelenségeket azonban önmagukban jól ragadja meg: a nyelven kívüli valóság eltérő tagolását — ilyenek a német *Baum—Holz—Wald* és a szerbhorvát *drvo—šuma* korelációi, amelyek a magyar ekvivalenseknek (a *fa* és az *erdő*) megfelelően alakulnak, azaz a németben külön szó van az élő és külön szó a tűzifa megnevezésére —, másrészt pedig az alapjelentésük szerint azonos szavak eltérő természetű és számú mellékjelentéseit, jelentésváltozását. Példaként említi a német *scharf* szót, amely éleset, erőset, csípőset, veszélyeset is jelent, szerbhorvát nyelven viszont erre vagy önálló alapjelentésű szavak vannak (oštar, jak, ljut, opasan), vagy más elemekhez csatlakoznak mellékjelentésként (már a ljuta paprika és a magyar erős paprika is eltér).

Harmadik esetként az ekvivalencia teljes hiányát említi meg.

Mladen Jovanović *A gépi fordítás alapkérdései és problémái* c. dolgozata az általános fordításméleti blokkba került ugyan, de valójában ez a terület részkérdésként, az emberi (humánus) fordítástól némileg elválasztható ágazati elméletként fogható fel. Jovanović tanulmánya a kötet egyik legeredetibb, legjobb fejezete, mert helyére teszi a gépi fordítást. Leszámol a „gondolkodó gép” mítoszával, aminek és amelynek helyébe az emberi agy hathatós eszköze kerül. A komputer nagyfokú bonyolultsággal és automatizáltsággal ugyan, de csak kész összefüggéseket, betáplált programot reprodukálhat.

A *fordításpoétika* sem ennek a kötetnek, sem a fordításirodalomnak nem egészen leisztázott területe, mivel az egzaktabb *fordítástechnika* és az átültetés problémáihoz való következetes viszonyulás — mondjuk *ars poetica* — elemei keverednek, sőt a *fordítástörténet* és *fordításkritika* is részeként szerepel.

Jó néhány elgondolkodtató, állásfoglalásra készítő kérdést vet fel Radivoj Konstantinović *A versfordításról* c. tanulmányában, például a műfordító felelősségéről: „A rossz író a maga nevében ír, a rossz fordító viszont a nagy íróat is beárnyékolja”, a visszafordításról mint az ellenőrzés helytelen módszeréről, ami igen gyakori a fordításkritikákban. Foglalkozik a fordításkritika néhány elvével, amelynek legújabb megvalósulását Isidora Sekulić írásaiban fedezte fel; figyelmeztet a túl termékeny műfordítókra leselkedő veszélyekre, akiknek kezén minden irodalmi alkotásnak a fordítóra jellemző íze-búze lesz. Azzal a megállapí-

tásával, hogy Zmaj fordításai általában jobbak, mint az eredetiek, a fordításelmélet mai állása szerint nem érthetünk egyet.

Jovan Janičević *Műfordítás és irodalmi közvetítés* c. tanulmányában a fordítás és összehasonlító irodalomtörténet kapcsolatait kutatja, bár a fordító személyiségének, döntéseinek is figyelmet szentel. Irodalmi, diakronikus súlypontú Slobodan Grubačić *A fordítás és irodalomtörténet* c. írása. A fordításelméleti gondolkodás Cicerótól korunkig ívelő történetét áttekintve, két felfogást kristályosít ki, az egyik Goethétől ered, legalábbis megfogalmazásában: egy költőt úgy kell fordítani, hogy saját nemzeti poétáknak érezzük (körülbelül ezt mondta Pázmány Péter is korábban). A másik hűségesszmény károsnak tartja az idegen szellem ilyen „honosítását”, mert így a fordítás ellenére is a nemzeti irodalom önkörében reked meg, nem kap idegen mintákat fejlődéséhez.

Érdekesen vetődik fel ez a két ellentétes felfogás a korstílusok esetében. Az impresszionizmus vagy a szürrealizmus költészetének fordításában miféle tradíciókra, belső mintákra lehetett támaszkodni? Az első megszólalóknak, fordítóknak mégiscsak idegen mintákra kellett nyelvi-poétikai újításokhoz folyamodniuk. Ily módon a fordítói hűséghez való viszonyulás is koronként változik.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel Nikola Bertolinónak a *fordítás-kritikáról* írt tanulmánya, aki szerint erről a tevékenységről, műfajról ma még a szó igazi értelmében alig lehet beszélni. Az elfogadható fordítási műveletre vagy a fordítás végtermékére irányulás helyett ugyanis egy harmadik viszony dominál: magáról az eredeti műről és alkotójáról értekeznek a fordításkritika ürügyén. Ennek okát Bertolino objektív és szubjektív körülményekben látja. A fordításkritikának szerinte sincs sem saját követelményrendszere, sem módszerei, nem marad hát más, mint az eredetihez való hűséggel foglalkozik jó — nem jó sarkítással, mint néhány esetleges példa követ.

Az eredeti műre összpontosítás szubjektív tényezője az a felfogás, hogy csak az eredetit tartja autentikus irodalmi műnek, a fordítást viszont valami irodalmon kívüli információnak, amelyet kitéptek keletkezése idejéből és körülményei közül.

A fordított műtől való elfordulás több síkon érzeteti hatását. Hiányzik a fordított mű irodalomtörténeti elhelyezése, viszonyítása és a szilárd fordítási hűségesszmény, amelyhez minden egyes művet hozzá lehetne mérni. Bertolino a megoldást a kettős benyomás: a fordítás független befogadása és az eredetivel való összevetése egyesítésében látja.

Foglalkozik továbbá a viszonylag jobb fordításkritikákkal, amelyek már a fordításra irányulnak, de inkább a folyamatára, nem végeredményére. Így a fordításkritika szintézis nélküli folytonos analízis, sőt néha hibavadászattá degradálódik, a fordítást az eredeti ikertestvérének szeretné látni, holott a két mű hasonlósága nem „az azonos vércsoportból” következik. Felveti a kérdést, hogy megfogható-e egyáltalán ez a

folyamat vagy leírható-e. Ha nem, akkor minék a fordításkritikus, hiszen mégiscsak az eredeti mű a fordítás néma, de legjobb kritikája, nem a hevenyészve kiemelt felszínes példák. A kritikus csak akkor szerezhethet magának létjogosultságot, ha a fordítást nagy összefüggéseiben, lényeges jegyeiben tudja látni és láttatni, az egyetlen realizálódás mögött pedig a lehetséges megvalósulásokat is fel tudja fedezni.

A fordításkritika pangásából Bertolino a következőkben látja a kiutat: mindig kétpólusú legyen az értékelés, az eredetit egységében kell elemezni, és úgy eljutni a várható nehézségekig valamint a fordító megoldásaiig, aki kell terjednie a műfordítás mint önálló mű poétikai értékeire, és azokat irodalomtörténeti kontextusba kell helyezni, végül a részletek összevetetése helyett az összegező összehasonlításokig kell jutnia.

Ljubiša Rajićnak a *Továbbfordításról* (közvetett fordításról) c. tanulmánya azzal az egyáltalán nem ritka jelenséggel foglalkozik, amikor a fordított művet egy vagy több újabb nyelvre ültetik át, ennek a társadalmi, kulturális körülményeivel. A továbbfordítás és a láncfordítás (amikor több nyelv iktatódik be) közvetítő nyelvei általában a világnyelvek, eredeti célpontjai pedig a távoli népek, elérhetetlen nyelvek alkotásai (kínai, japán, finn). Rámutat ennek a bonyolult folyamatnak veszélyeire, torzulásaira is, amelyek igen számosak.

Dragoslav Andrić *A modern színpadi művek fordításáról* c. tanulmányában a drámák jól körülhatárolható fordítási kérdéseivel foglalkozik. Brecht amerikai élményéből kiindulva, aki azt a változatát fogadta el műve fordításának, amelyet a színész „legszínpadibban”, legmeggyőzőbben tudott előadni, Andrić legtisztábban fogalmazza meg, amit már korábban hangsúlyoztunk: (ez esetben) a színpadi művek fordításához a drámában, a színpad lehetőségeiben való gondolkodás a legfontosabb feltevés, amely kiterjed az elmondhatóságra, a párbeszédnek gördülékenységre, feszültségére és nem utolsósorban a különböző nyelvek élőnyelvi közlésének eltérő fordulataira, szokásaira.

A kötetet a két legszubjektívebb, legpoétikáibb (a fordításpoétikai értelemben) írás zárja. Milovan Đanojlić *A költő mint műfordító*, valamint Branimir Živojnović *Jegyzetek a fordításról* c. tanulmánya. Az első a szerző saját tapasztalatain átszűrve az ún. nyelvi relativizmus kérdéseit veti fel, miszerint a nyelv a megismerést, gondolkodást is megszabja, a műfordító kritikusi szerepét. A második egészen egyéni, de a gyakorlat által meggyőzően igazolt gondolatokat vet fel az irodalmak tolmácsolásáról.

Végezetül csak ennyit: ebben a válogatásban benne rejlenek mindazok a gondolatok, kérdések, amelyek ma a (mű)fordítás izgató, élő időszínpontját jelentik, csak még az elvszerű letisztulás várat magára.

PAPP György